

Organizace restaurování zapsaných kulturních památek v ČR

Organizace restaurování zapsaných
kulturních památek v ČR

Josef Čoban

RESTAURÁTOR

Klíčová slova

restaurování | kvalifikace | legislativa | povolení k restaurování

Keywords

conservation | qualification | legislation | conservation concession

Abstrakt

Článek ve stručnosti shrnuje historii restaurování a ochrany památek v českých zemích v druhé polovině 20. století. Všímá si zejména vzdělávání a kvalifikace restaurátorů. V souvislosti s kontinuálním vzděláváním restaurátorů zmiňuje osobnost Bohuslava Slánského a založení „restaurátorské speciálky“ na AVU v Praze. Přibližuje současný legislativní stav oboru, zejména kvalifikační předpoklady pro získání povolení k restaurování MK ČR.

Abstract

The article sums up the history of conservation and heritage care in the Czech lands during the second half of the 20th century. It focuses on the education and qualification of conservators. In context with the continual education of restorers, it mentions Bohuslav Slánský and the founding of the “specialized” restoration programme at the Academy of Fine Arts in Prague. Present-day legislative issues in this field and the qualifications required for gaining Ministry of Culture concessions for conservation are also discussed.

Historie ochrany památek v Českých zemích se zaměřením na kvalifikaci restaurátorů

První specializovaná škola vychovávající restaurátory malby (závěsných obrazů, polychromie na dřevorezách a nástěnných maleb) byla založena na AVU po roce 1947. Zakladatelem a jejím prvním profesorem byl až do roku 1970 akad. mal. Bohuslav Slánský, jenž působil v letech 1934–1946 v Národní galerii v Praze. Díky pochopení prof. V. Kramáře, tehdejšího ředitele NG, začal B. Slánský uplatňovat moderní průzkumové metody, zahájil systematické dokumentování restaurátorské činnosti tak, jak ji dnes považujeme za samozřejmost, snažil se v publikační činnosti demýtizovat a zprůhlednit restaurování jako nekončící a kontinuální proces. Jistě si záhy uvědomil, že bez specializované vzdělané a široké personální základny nemůže dojít k radikálnímu obratu při opravách uměleckých děl, tedy pokud nevznikne specializovaná škola, jejíž absolventi budou považovat restaurování za životní poslání. Do určité doby (pro některé jednotlivce i dnes) bylo restaurování pouhou příležitostnou výdělečnou činností. Do konce padesátých let, než školu prof. B. Slánského absolvovalo několik málo specializovaných restaurátorů, se touto činností zabývali malíři s minimálním odborným vzděláním (před r. 1939 na AVU působil doc. František Petr, u nějž zájemci absolvovali relativně krátkou průpravu spíše teoretického rázu). Ti působili jak v několika málo institucích (např. v Národní galerii v Praze), tak jako živnostníci. Odborné vzdělání pro restaurování uměleckých děl tedy vyžadováno nebylo. O některých výtvarnících z doby před rokem 1945 lze ovšem bez nadsázky konstatovat, že jejich hlavní profesí bylo restaurování. Někteří se dokonce specializovali např. na opravy nástěnných maleb nebo závěsných obrazů. Průkopnickým činem prof. B. Slánského a jeho manželky Ludmily (rozené Hoppeové) bylo nepochybně rozhodnutí získat odborné vzdělání na specializovaných školách ve Vídni, Mnichově, Drážďanech a Haarlemu. Komunikativnost B. Slánského, projevující se od počátku 40. let systematickou časopiseckou publikační činností pro odbornou veřejnost, byla završena syntetickým dílem *Technika malby*, díl I. Malířský a konzervační materiál, určeným spíše studentům a výtvarníkům jako učebnice. Vedle nemnoha překladů a několika prací již zmíněného F. Petra a M. Hégra, které shrnuly

konzervativní řemeslné přístupy a návody na opravy, zůstaly knihy B. Slánského (*Technika malby*, díl II. Průzkum a restaurování obrazů) na dlouhou dobu jediným seriózním českým veřejně přístupným zdrojem odborných informací pro dvě generace malířů-restaurátorů.

Velmi dobré výsledky činnosti speciálky B. Slánského při restaurování v rámci výuky, agilní činnost absolventů na půdě tehdejšího, byť okrojovaného Svazu výtvarných umělců, založení specializované agentury při Českém fondu výtvarných umělců, zprostředkující restaurování uměleckých a uměleckořemeslných děl, umožnily na začátku šedesátých let v mezích tehdejších možností vznik Skupiny restaurátorů R64. Tato se pokusila o formulování generačních stanovisek, odbornou publikační i výstavní činnost. Politické uvolnění zajistilo restaurátorům jistou oborovou i lidskou nezávislost na establishmentu. Pravdou je, že v tomto mezidobí, ani posléze v sedmdesátých a osmdesátých letech se obdobné příležitosti založit další speciální školy k výuce restaurování v jiných oborech prakticky nikdo nechopil. Pro úplnost je zapotřebí říci, že jeden z prvních absolventů speciálky AVU prof. Karel Veselý pomáhal založit na Vysoké škole výtvarných umění v Bratislavě restaurátorskou školu, jejímž prvním a dlouhodobým vedoucím byl. Na přechodnou dobu na AVU zahájila v roce 1969 činnost sochařská restaurátorská škola pod vedením profesora Antonína Nykla.

Autor tohoto příspěvku byl v letech 1987–89 ve Svazu výtvarných umělců osobně svědkem krajní neochoty restaurátorů z ostatních oborů, působících na jiných výtvarných školách různých stupňů, podniknout cokoli pro zahájení odborné výchovy dorostu, případně pro rozšíření neúplné kvalifikace mladších kolegů. To se týkalo i sdílení jakýchkoli poznatků, byť těmto odborníkům byly určité publikační možnosti nabízeny. V době totalitního režimu, který si pevně podřídil jím jediný povolený Svaz výtvarných umělců, rozhodovalo Ministerstvo kultury o možnosti výkonu povolání každého výtvarníka evidovaného u Českého fondu výtvarných umělců. Navíc byl vedený v tzv. seznamu restaurátorů, jenž se snad určitou dobu nazýval i státním, přestože nikdy nebyla legislativou určena žádná pravidla pro zapsání jednotlivců do tohoto seznamu. Proto také nebylo možné dovolat se jakékoliv nápravy u jiné instituce, např. u soudu. Zajímavé je, že zákon o státní památkové péči č. 20/1987 Sb.,

který po určitých novelizacích platí dodnes, striktně určil, že restaurováním se mohou zabývat pouze socialistické organizace plně v duchu státem dobře ovladatelného kolektivismu. Samozřejmě, že o vyvolených organizacích opět rozhodoval establishment. Na konci sedmdesátých let, v době výrazného tlaku státní a stranické byrokracie na poslední zbytky relativní nezávislosti jednotlivců v tzv. svobodných povoláních (mezi nimiž byli i restaurátoři), došlo ke zrušení i tohoto seznamu. Stát musel personálně naplnit jím zřízené Státní restaurátorské ateliéry. V důsledku jejich bojkotu kvalifikovanými restaurátory sáhl i po neodbornících. Podzákonná norma, vyhláška Ministerstva kultury k uvedenému zákonu sice definovala, kdo a za jakých předpokladů je restaurátorem zapsaných kulturních památek, ale znění bylo tak nejednoznačně formulované, že v případě Státních restaurátorských ateliérů ji nehorázným způsobem porušovalo a obcházelo samotné ministerstvo. Jak jsem již předeslal, v jiných oborech, např. v restaurování a konzervování kovů, skla, keramiky, textilií, papíru, knih aj., byla situace v odborné přípravě tristní až neutěšená; na střední průmyslové škole grafické v Hellichově ulici v Praze 1 existovala speciálka pro výchovu konzervátorů papíru a písemných památek, posléze byla náplň výuky téměř bez omezení rozmělněna na konzervování muzeálních sbírek, ale stát pro své instituce (galerie a muzea) připravoval téměř masově restaurátory a konzervátory formou kurzů, jež měly charakter dálkového studia téměř bez praktické výuky. Takto získali kvalifikaci i četní zaměstnanci Státních restaurátorských ateliérů. Totalitní režim v Československu prakticky zrušil všechny živnostníky, a protože preferoval masivní budování těžkého průmyslu, poslal všechny řemeslníky do výroby. Byla na dlouho přerušena tradice řemeslné a uměleckořemeslné výroby, dorost a nástupci se nemohli vyučit ani nalézt uplatnění. Kontinuita dlouhodobých a generačně přenášených empirických zkušeností byla násilně a nekompromisně přerušena a tudíž se z těchto oborů přirozeně nemohli rekrutovat restaurátoři děl užitého umění tak, jak si to časem určité trendy vyžádaly.

Na začátku sedmdesátých let vznikla Katedra technologie restaurování na Vysoké škole chemicko-technologické. Zájem pedagogů se přirozeně obrátil k neřešeným problémům kamenné plastiky v exteriérech, technologickým

průzkumům, k druhotnému využití relativně dostupných poznatků aplikovaného výzkumu. Počáteční pokusy doc. Zellingera o spolupráci s tehdejšími vedeními restaurátorské speciálky na AVU nebyly totiž úspěšné. Obdobně skončily pokusy o spolupráci pracovníků Výzkumného ústavu jaderné fyziky v Řeži u Prahy. Netroufám si posoudit dopad existence Katedry technologie restaurování VŠCHT na zlepšení kvality výkonu restaurátorské činnosti. O to se jistě pokusí jiní a lépe informovaní. Jak mohu v praxi vidět, spolupráce restaurátorů sochařů s technologií a analytiky (absolventy uvedené školy) je velmi čilá a obor restaurování uměleckých a uměleckořemeslných památek z kamene a štuky se v posledních deseti letech překvapivě rychle rozvíjí.

V důsledku tuhé izolacionalismu totalitního režimu bylo nemožné pro normálního občana vycestovat za vzděláním do ciziny. Zoufalá ekonomická situace státu a jeho institucí společně s pauperizací jednotlivců na konci éry socialismu omezila téměř na minimum možnosti pravidelného získávání odborného tisku a literatury, vybavení přístrojovou technikou a moderními materiály, takže obor restaurování malby, slibně se rozvíjející do roku 1968, začal odborně stagnovat, zejména po personálních čistkách v sedmdesátých letech na AVU a ve Svazu výtvarných umělců.

Změna společenských a politických poměrů v ČR po roce 1989 s sebou nesla aktivity jednotlivců při vytvoření vzdělávacích ústavů v oborech takto doposud státem nepokrytých. Dobře míněným snahám v tom bránila jak legislativa (neboť kontinuita právního řádu pružně nereflektovala některé zásadní změny např. v ústavě i zákonech), tak i konzervativní kolegové v obavách ze vzdělanější mladší konkurence. Rozhodující slovo při změnách legislativy mají v ČR oborová ministerstva; též i ministerstvo kultury a jeho úředníci se neradi zřikají pravomocí vše řídit. Proto až do června roku 1992 nemohli restaurovat zapsané kulturní památky kvalifikovaní jednotlivci, nýbrž pouze organizace – tedy právnické osoby. Byla to z hlediska ústavy i ústavní listiny práv a svobod zjevná diskriminace.

Do určité doby legislativa neumožňovala nestátním subjektům (soukromníkům, právníkům osobám, neziskovým organizacím) zřizovat vyšší odborné nebo vysoké školy. Toto je dnes z části možné; pakliže zřizovatel školy chce, aby

stát na škole získanou kvalifikaci uznával, musí ji příslušné ministerstvo zapsat do sítě škol. Schválně její osnovy, kontroluje jejich dodržování, nakládání se státní dotací je podřízeno určitým regulím a je též sledováno školskými úřady. Přesto i zde dochází k diskriminaci příjemců státní dotace, kterými jsou studující. Pro soukromé subjekty jsou dotace daleko nižší než pro veřejné školy, byť v mnoha případech není stát schopen zajistit jiným způsobem získání příslušné kvalifikace.

Do dnešních dnů obsahuje zákon o památkové péči i jiné zvláštnosti, např., že o tom, co zjevně památkou již dávno je, se jí podle zákona stane až z rozhodnutí úřadu (MK ČR) tím, že ji zapíše, nebo také ne, do seznamu movitých a nemovitých památek, případně rozhodne o existenci památkové rezervace či zóny. Velmi ztuhla ovšem exekutiva i legislativa dává do souvislosti opět nabytá vlastnická práva s omezeními těchto práv v některých specifických oblastech, jako je nakládání s lesy, ornou půdou, nerostným bohatstvím a kulturními statky. Pravdou je, že ke kompromisům nejsou ochotni ani majitelé, nemluvě o tom, že část majetku zcizeného totalitním režimem nebyla do dnešního navržena právoplatným majitelům.

K dokreslení aktuální situace bylo nutné udělat tuto rozsáhlou rekapitulaci, abych Vám mohl rámcově popsat stávající restaurátorskou praxi.

Organizace restaurování zapsaných kulturních památek v ČR

Současné postavení kvalifikovaných restaurátorů je po novele zákona o státní památkové péči z prosince 1999 zdánlivě velmi dobré. Stát uznal, že k výkonu povolání (restaurování zapsaných kulturních památek i k restaurování nezapsaných památek umístěných ve sbírkách) je nutná kvalifikace nebo dlouhodobá a prokazatelně ověřená praxe v případě, že neexistuje možnost odborného vzdělání. O přiznání tzv. povolení k restaurování zapsaných památek rozhoduje MK ČR, které má již od roku 1990 tuto možnost. Proti negativnímu stanovisku je samozřejmě možné se odvolat např. u soudu. Ministr kultury jmenuje poradní komisi pro restaurování, která žádosti posuzuje a v nejednoznačných případech ministerstvu navrhuje řešení. Jsou v ní zastoupeni pracovníci institucí (regionálních památkových ústavů, SÚPP, a to jak památkáři, tak

technologové z laboratoří SÚPP, pedagogové ze specializovaných vysokých, vyšších odborných a středních škol), zástupci profesních restaurátorských organizací, samostatní restaurátoři a technologové. Touto novelou byla problematika restaurování kulturních památek vrácena ze živnostenského zákona do gesce zákona o státní památkové péči. Nejednoznačný výklad živnostenského zákona totiž umožňoval velkým podnikům, např. stavebním, aby prostřednictvím jediného kvalifikovaného restaurátora (držitele licence MK ČR) získali koncesi a nikdo se již nemohl dožadovat, aby jejich zaměstnanci byli taktéž držitelé licence MK ČR, neboť zmíněná firma měla kvalifikovaného a pověřeného zástupce. Nemusím Vás příliš přesvědčovat o tom, že této možnosti bylo úspěšně využíváno. Vždyť jenom koncesovaných právnických osob bylo asi 120. Podle dikce novely památkového zákona musí být opět i zaměstnanec, stejně tak jako jinou formou najatý restaurátor, držitelem příslušného povolení MK ČR

Za porušení zákona o státní památkové péči je oproti minulosti sankcionovaný porušovatel, nikoliv majitel nebo uživatel kulturní památky, jak tomu bylo do roku 1997. Jedinými právnickými osobami, které mohou restaurovat kulturní památky, jsou školy zapsané MŠMT do sítě škol za předpokladu, že je to součástí výuky a příslušní řádní pedagogové jsou držiteli povolení k restaurování MK ČR.

Restaurování nezapsaných kulturních památek – sbírkových předmětů – bylo v živnostenském zákoně přeřazeno z živnosti volné, pro kterou nebylo nutné prokázat žádnou odbornou způsobilost, do kategorie živností vázaných na získané příslušné odborné vzdělání doplněného potvrzením o zákonem požadované délce zaměstnání v příslušném oboru.

Na závěr chci říci, že restaurátoři, kteří v roce 1993 zakládali restaurátorskou školu v Litomyšli, nemysleli až tak na vše to, co jsem uvedl výše, nýbrž měli především potřebu vychovat vzdělané spolupracovníky v neprávem opomíjených a podceněných oborech. Především chtěli, aby se stejně zdrženlivě, kvalifikovaně a plně zodpovědně přistupovalo k restaurování dekorativních nástěnných maleb, dekorativních plastických prvků v kameni, štuky a umělém mramoru, dále, aby restaurování uměleckých děl na papíru a restaurování písemných památek bylo oprávněně pozdvihnuto na úroveň již etablovaných specializací.